

BOLSWARD, DE MARTINIKERK

Bouwgeschiedenis en exterieur

De stad Bolsward is ontstaan op en rondom twee, mogelijk drie, dicht bij elkaar gelegen terpen, langs een zijtak van de Marneslenk. De noordelijkste terp, waarvan uit archeologisch onderzoek is gebleken dat de oorsprong daarvan teruggaat tot voor de jaartelling, werd na de kerstening de kerkterp. Het eerste kerkje zal van hout zijn opgetrokken. Onder de huidige Martinikerk zijn bij opgravingen fundamenten aangetroffen van een Romaanse eenbeukige tufstenen kerk met rondgesloten koor, die vermoedelijk in de 11de eeuw was gebouwd. Deze aan Sint Martinus gewijde kerk fungeerde van het midden van de 13de eeuw tot de 14de eeuw als moederkerk van het decanaat Westergo. Bolsward - oorspronkelijk Bodelswerth - ontwikkelde zich tot een belangrijke handels- en marktstad. Aan het begin van de 15de eeuw trad Bolsward toe tot het Hanzeverbond en in 1455 werden de stadsrechten vastgelegd.

Tijdens de bloeiperiode die Bolsward in de 15de eeuw doormaakte moest de betrekkelijk kleine Romaanse kerk (25 m lang en 7 m breed) plaats maken voor een geheel nieuwe kerk. De bouw besloeg de periode van 1446 tot 1466. Met de Toren werd eerder begonnen, in het eerste kwart van de 15de eeuw. Aangenomen wordt dat van de uit vijf geledingen bestaande toren toen de eerste twee zijn opgetrokken. De vierde, met aan elke zijde drie galmgaten, en de vijfde, aan alle zijden voorzien van drie nissen met eenvoudige tracering, zijn waarschijnlijk in het derde kwart van de 15de eeuw toegevoegd. De huidige zadeldakbekroning is op zijn vroegst 17de eeuws.

De kerk kreeg de vorm van een in gotische stijl gebouwde driebeukige pseudo-basiliek met vijfzijdig gesloten koor. De toren werd door de beide zijbeuken ingesloten. De bouw vond in verschillend fasen plaats. Begonnen werd aan de westzijde met vier traveeën die in 1450 gereed kwamen. Zowel aan de zuid- als de noordzijde werd een portaal gebouwd. De oostelijke twee traveeën en het koor werden in 1461 voltooid. De als verlenging van de noordbeuk toegevoegde sacristie sloot de bouw in 1466 af. De wenteltrap in de zuidwestelijke hoek van de sacristie wordt bekroond door een achtkantig torentje met spits. Het muurwerk van de zijbeuken bestaat beneden de vensters grotendeels uit kloostermoppen en daarboven uit bakstenen van kleiner formaat. De muren van het koor zijn uit tufsteen opgetrokken, evenals een deel van de oostelijke muren van de sacristie en de zuidbeuk. Rondom zijn de muren voorzien van steunberen, waarvan die van het koor door pinakels zijn bekroond. Het ontbreken van een omgang en de hoge relatief smalle vensters geven het koor een bijzonder rijzig karakter. In de toren hangen vier klokken: de mannenklok (1640), de vrouwenklok (1533), de jongelingsklok (1618) en de meisjesklok (1746). Bij een restauratie in 1908-1909 werd het portaal aan de noordzijde gesloopt. Een uitgebreide uit- en inwendige restauratie van de kerk vond plaats in de periode 1948 – 1955. De toren is 52 m hoog. De kerk is 70 m lang, 25 m breed en de hoogte van het gewelf is 25 m.

Interieur

Het interieur is geheel in steen overwelfd. De zijbeuken worden gedekt door kruisribgewelven, met uitzondering van de gedeelten langs de toren, die houten tongewelven hebben. Het middenschip en het koor worden overdekt door stergewelven tussen hoog opgaande gordelbogen. Middenschip en zijbeuken worden van elkaar gescheiden door zware ronde kolommen met lijstkapitelen. De verticale opbouw van het middenschip is geleed door nissen met traceringen boven de scheibogen. Aan het onderscheid tussen de nissen in de vier westelijke en de twee oostelijke traveeën is te zien dat het schip in twee fasen is gebouwd. Dat blijkt ook uit de ronde vensters die alleen bovenin de nissen in de beide oostelijke traveeën en het koor zijn aangebracht. Het koor maakt ook inwendig een rijzige indruk, hetgeen wordt versterkt door de hoge nissen met tracering, de lange vensters, de tot op de grond doorlopende schalken van de gewelfribben en het ontbreken van een omgang. Op een muurschildering hoog in het koor is in het Latijn vermeld dat met de bouw van de kerk in 1446 werd begonnen, dat deze in 1459 werd ingewijd en in 1466 werd voltooid.

Zuidzijde:

In de zuidmuur naast de toren bevindt zich een reliëf, uitgevoerd in rode Bremer zandsteen. Deze zogenaamde Sint Maartenssteen dateert van omstreeks 1355 en zat oorspronkelijk in de buitenmuur van de toren. In 1875 is de steen in de kerk aangebracht. Er zijn voorstellingen op uitgebeeld van het geboorteverhaal van Christus, de besnijdenis in de tempel, de symbolen van de vier evangelisten, Maria en Jezus en Sint Martinus. Tegen de zuidelijke binnenwand van de toren is in 1823 een in neoclassicistische stijl uitgevoerde gedenksteen met borstbeeld aangebracht voor de Friese dichterschoolmeester Gysbert Japicx (Bolsward 1603 - 1666). Het monument werd vervaardigd door P.J. Gabriël. Gysbert Japicx werd in 1636 voorzanger in de Martinikerk. Halverwege in de zuidmuur bevindt zich een gedenksteen voor Dr. C.J.

Niemeyer (1864 - 1932), die van 1899 tot zijn overlijden predikant was in Bolsward en een invloedrijke rol heeft vervuld in de kring van de vrijzinnig hervormden.

Noordzijde:

De twee gebrandschilderde glazen in de noordbeuk bij de toren zijn gemaakt door Louis Boermeester. Deze zijn in 1955 aangebracht ter herinnering aan de bevrijding van de Duitse bezetting. Het ene stelt oorlog en onderdrukking voor en het andere bevrijding en vrede.

In een nis in de noordbeuk hangt een tien-geboden-bord van omstreeks 1581, de tijd van de reformatie. Een memoriesteentje tegen de oostmuur van de noordbeuk vermeldt dat in 1647 de kerk "verbetert ende gewit is door ordre van de E. Heeren Kerckvoogden".

Ruimte:

Tot de restauratie van 1948 - 1955 bezat de kerk een protestantse inrichting. Daarna is deze gewijzigd en naar het oosten gericht, met het koor als liturgisch centrum. De preekstoel werd overgeplaatst van een kolom aan de zuidzijde naar de hoek van het koor met de noordbeuk. De 17de eeuwse vroedschapsbank, die voorheen de koorruimte afsloot, werd verplaatst naar de noordbeuk. Deze bank werd in 1726 door Jacob Sydses Bruinsma voorzien van drie gesneden opzetstukken met 36 wapenschildjes. De wapens werden in 1795 verwijderd maar de namen op de banderolles bleven ongeschonden.

Koor:

Het gotische *doopvont* van Namense hardsteen is in 1954 via het Rijksmuseum verkregen en afkomstig uit de kerk van Kuinre. In de zuidmuur van het koor is een *epitaaf* uit 1623 aangebracht, dat afkomstig is uit de Broerekerk. De Latijnse tekst wijst op de voltooide restauratie van het kerkgebouw na de reformatie en vermeldt onder andere: "Wat het Papisme heeft misvormd, dat hervormen thans godsdienst en vroomheid". De kerk bevat een groot aantal *grafzerken* uit de 16de tot en met de 18de eeuw waaronder enkele rijk gebeeldhouwde familiezerken. Zo'n 200 niet bewerkte zerken zijn afkomstig uit de in 1950 afgebroken Eilandskerk in Amsterdam en maken sinds de restauratie van 1948 - 1955 deel uit van de vloer van de Martinikerk.

De *koperen kronen* zijn nieuw aangeschaft successievelijk in 1979 en volgende jaren. Recente toevoegingen aan het interieur zijn te vinden in het koor: het in glas uitgevoerde kruis voor het oostelijke koorvenster, een *muurschildering* naar een verloren gegane 16de eeuwse schildering en het schilderij "Witte Dood". Al deze werken zijn van de hand van Jan Murk de Vries.

Hooforgel

Wanneer de Martinikerk voor het eerst een orgel bezat is niet bekend. Het oudst bekende hoofdorgel was gebouwd in 1539, mogelijk door Raphael Rodenstein. Het bestond uit hoofdwerk, rugwerk en pedaal. Dit instrument werd in 1777 verkocht en vervangen door een nieuw orgel dat in 1781 werd voltooid. Het werd gebouwd door Albertus Anthoni Hinsz en bekostigd met een gift van 12.000 caroliguldens door de Bolswarder burgemeester Franciscus Elgersma. Het orgel telde 34 stemmen, verdeeld over hoofdwerk, rugwerk en pedaal. In 1861 werd het door de Leeuwarder orgelbouwers L. van Dam en zonen uitgebreid met een derde klavier, een bovenwerk bestaande uit 8 stemmen. Een restauratie van het orgel werd uitgevoerd in 1953. In onze tijd bleek opnieuw een grondige restauratie nodig, waarvan de eerste fase in 2003 werd voltooid. De zeer rijke versiering van de kas en het balkon is het werk van de beeldsnijder Hermannus Berkenbijn. Op het soffiet onder het rugwerk met putti en een alliantiewapen is de schenking door burgemeester Franciscus Elgersma vermeld. In de decoraties zijn veel krullen, plantmotieven, strikken, linten en muziekinstrumenten verwerkt. Op het rugwerk ziet men een knielende David met harp, geflankeerd door putti met blaasinstrumenten. De hoofdwerkkas draagt drie allegorische vrouwenfiguren en twee met slagen blaasinstrumenten omhangen obelisk. De wanden onder het orgel naast de toegangsdeur tot de toren bevatten reliëfdecoraties van guirlandes en muziekinstrumenten. Het orgel heeft de volgende dispositie:

Hoofdwerk	Rugwerk	Bovenwerk	Pedaal
Holpijp 16'	Prestant 8'	Roerfluit 8'	Prestant 16'
Prestant 8'	Fluit douce 8'	Salicionaal 8'	Bourdon 16'
Holpijp 8'	Octaaf 4'	Viola di Gamba 8'	Octaaf 8'
Baarpijp 8'	Fluit 4'	Prestant 4'	Gedekt 8'
Octaaf 4'	Nasard 3'	Fluit travers 4'	Roerquint 6'
Spitsfluit 4'	Octaaf 2'	Quintfluit 3'	Octaaf 4'
Quint 3'	Speelfluit 2'	Nachthoorn 2'	Nachthoorn 2'
Octaaf 2'	Sexquialter 2-3sterk	Clarinet 8'	Bazuin 16'
Woudfluit 2'	Scherp 3-4 sterk		Trompet 8'

Mixtuur B/D 4-6 sterkDulciaan 8'
Cornet D 3 sterk
Trompet B/D 16'
Trompet 8'
Vox Humana 8'

Schalmeij 4'

Manuaalomvang: C-f3 Koppelingen: HW-RW HW-BW Ped-RW
Pedaalomvang: C-d1 Tremulant BW

Koororgel

Tegen de noordmuur van het koor bevond zich tot 1635 een koororgel. In dat jaar werd dit instrument overgeplaatst naar de Broerekerk, waar het opnieuw werd opgebouwd door de orgelbouwer Anthoni Verbeeck. Boven de toegangsdeur naar de sacristie bevindt zich nog de oorspronkelijke deur naar het koororgel. Het instrument bleef tot de jaren negentig van de negentiende eeuw in de Broerekerk, maar werd toen al geruime tijd niet meer gebruikt. Daarna kreeg de kas zonder binnenwerk een plaats tegen de koorsluiting in de Martinikerk, waar het zich tot de restauratie in 1948 bevond. Plannen om de kas te restaureren en daarna te herplaatsen in het koor van de Martinikerk gingen niet door. De kas werd verkocht aan de hervormde kerkvoogdij van Groningen en opgeslagen in de Martinikerk aldaar. Na een restauratie door orgelmakerij Bakker & Timmenga uit Leeuwarden in 1991 is de Bolswarder orgelkas geplaatst in de Der Aa-kerk te Groningen.

In 1964 kreeg de Martinikerk een nieuw koororgel, gebouwd door de Firma H.I. Vierdag te Enschede. Het is een instrument met één klavier en aangehangen pedaal en heeft de volgende dispositie:

Prestant	8'
Holpijp	8'
Octaaf	4'
Roerfluit	4'
Octaaf	2'
Nasard	1 1/3'
Mixtuur	4 sterk
Manuaalomvang:	C-f3
Pedaalomvang:	C-f1

T.E. van Popta
2003

Literatuur o.m.:

- Jeanet Kullberg, Bolsward, gebouwd op terpen, Utrecht, 1992;
- J.J. Kalma, Mensen in en om de Martini / Beelden uit Bolswards kerkgeschiedenis, Bolsward, 1980;
- Kunstreisboek voor Nederland, Amsterdam / Antwerpen, 1977;
- Monumenten in Nederland / Fryslân - Friesland, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zwolle, 2000;
- Regn. Steensma, Het Friese kerkinterieur, Leeuwarden, 1995;
- Willem Jan Dorgelo Hzn, Orgels, Organisten en Kosten van de Grote- of Martinikerk te Bolsward, Zaandam Leeuwarden, 1996;
- Encyclopedie Het Historische Orgel In Nederland (1479 - 1725), Amsterdam, 1997;
- Encyclopedie Het Historische Orgel in Nederland (1769 - 1790), Amsterdam, 1999.

GEWELF. EN MUURSCHILDINGEN.

De oudste schilderijen van de kerk bevinden zich in de noordbeuk op vlakken van de kruisribgewelven in de twee oostelijke traveeën, en zijn waarschijnlijk kort na 1446, na het gereedkomen van dit gedeelte van de kerk geschilderd. Toen het gebouw in 1580 in reformatorische handen overging moest men hier eigenlijk niets van hebben en in 1647 verdwenen de schilderijen onder de witkalk. Een gedenksteen in de oostelijke muur van de noorderzijbeuk herinnert hier nog aan. De schilderijen werden in 1846 ontdekt, waarna ze in 1847 weer werden overgeschilderd. Ze waren uitgevoerd in secco- techniek, d.w.z., op droge kalk uitgevoerd, wat in ons vochtige klimaat praktischer is dan frescotechniek (in natte kalk). Bij de grootschalige restauratie van de kerk tussen 1937 en 1955 werden ze herontdekt. Het feit dat de schilderijen eeuwen onder de witkalk hebben gezeten is op zich geen ramp: ze worden niet aan allerlei klimaatsinvloeden blootgesteld, het heeft zo een conserverende werking. Maar leg je ze eenmaal bloot, dan moet dat uiteraard met de grootste deskundigheid gebeuren. De architect erkende de waarde, maar hij liet de pleisterlaag afbikken door werklieden, daarbij vielen ook hele stukken van de schilderijen naar beneden. In opdracht van Monumentenzorg zijn de gewelfschilderingen gerestaureerd door I.T. Halbertsma met uitdrukkelijke opdracht zo weinig mogelijk aanvullingen bij te schilderen. In totaal acht vlakvullende schilderijen is het leven van Jezus uitgebeeld. Rondom alle voorstellingen loopt een brede band, als een soort tapijtrand. De grondkleur is geel, daarop zijn rode kruisjes geschilderd, die we ook bij een van de voorstellingen op een tegelvloer tegenkomen. (In de eerste travee ontbreekt deze rand), De figuren dragen kleding, die is afgeleid van Franse hofdracht, vb. de zgn. snavelschoen, die mode

vond zijn weerslag ook elders in Europa. Een vergelijking met afbeeldingen uit het artikel van Dolf van Weezel Errens (1983, zie lit. lijst) met die uit de doctoraalscriptie -in boekvorm uitgegeven - van Marieke van Zanten (zie lit. lijst) in 1999 doet beseffen dat het steeds moeilijker wordt bepaalde voorstellingen te herkennen. Gelukkig maakte Dolf van Weezel Errens duidelijke constructietekeningen, met behulp waarvan het kijken wat wordt vergemakkelijkt. Een overzichtsschema is als volgt:

1. De Geboorte van Christus.

Deze schildering is één van de gaafste van de voorstellingen. Het is eigenlijk meer de Aanbidding, Maria, 2 engelen en Jozef knielen in aanbidding voor het op de grond liggend kind. Het is een voorstelling, zoals overal in Europa gangbaar was na ca. 1400 (volgens een visioen van Brigitte van Zweden, die dit gezien had). Links staan de os en de ezel. Het rieten dak wordt aan de zijkanten gestut door twee als bekenstammen te erkennen korbelen. Helemaal rechts, hoger en kleiner om diepte te suggereren een herder, die omhoogkijkt naar een engel die de blijde boodschap verkondigt.

2. De besnijdenis

De inwijdingsrite, acht dagen na de geboorte van een Joods jongetje, uitgevoerd door een speciale priester: de mochel. In een half cirkelvormige ruimte vindt de handeling plaats, in een compositie zoals vanaf de 12e eeuw bekend was bij de zgn. "Presentatie in de Tempel". Een koepelvormig dak met een daklijst met kruisen en een witte ruitvormige decoratie. Het Christuskind ligt naakt op het altaar, om zijn rode haar een nimbus. Het bovenlijfje wordt links gestut onder de oksels door een man in lang bruin gewaad. Rechts staat de mochel gebogen aan zijn voeteneind, houdt een beentje vast. Personen daarachter kijken toe.

3. De Aanbidding der Wijzen.

Maria zit links, met het kind op haar schoot (het rode haar is duidelijk te zien) met een okergeel aureool, net als de moeder. Rechts komen de drie koningen, waarvan de oudste, Melchior, knielt om goud aan te bieden (zijn mantel is op de rug geplooid). Helemaal rechts is nog een been (met snavelshoof) te zien van de derde koning Caspar, die wierook aan zal bieden. Daar tussen in staat Balthazar (geeft mirre in een ciborie), maar die is moeilijk te herkennen.

4. De Kindermoord

Van deze scène is de meest rechtse figuur, een gehelmde krijgsman te paard, het duidelijkst te herkennen, met de schede van het kromzwaard. Een stukje van de hals van het paard is ook te herkennen. Links moet een huis gestaan hebben met een vrouw in de deuropening.

5. De Vlucht naar Egypte.

Dit moet een hele aardige voorstelling geweest zijn, want het verbeeldt drie bekende legenden (apocriefe verhalen): het korenwonder (soldaten achtervolgen Jozef en Maria tijdens de zaaitijd van het koren, dit schiet onmiddellijk hoog op, de soldaten denken: we zijn te laat, staken de achtervolging), de vallende afgodsbeelden (vallen van hun sokkel als de H. Familie de stadspoort binnenkomt) en het wonder van de dadelboom (die zich vooroverbuigt om de familie te voeden). Maria heeft een blauw gewaad, kijkt naar links naar het kind, zit op een witte ezel, die rechts door Jozef geleid wordt. Links was het korenwonder te zien (in rood oker zien we links het hoog opgegroeide graan naast een vakwerkhuisje), de zuil in het midden met vallend afgodsbeeld is verdwenen.

6. Christus in de tempel.

Onder een baldakijnachtige constructie met aan twee kanten zuilen, vindt de handeling plaats. Tussen de zuilen hangen groene gordijnen. Onder het baldakijn zit Jezus in toga (nauwelijks te zien) Links komen Maria en Jozef binnen. Duidelijk is hier de tegelvloer. Helemaal rechts is een schriftgeleerde, met boek onder de arm, die zich afwendt van de scène, een ongelovige.

7. De doop en de verleidingen.

In het midden vond de doop plaats, heel vaag is het hoofd van Christus te zien met rechts het bovenlichaam van Johannes, die hem doopt" Uiterst links staat een engel. Rechts: drie verleidingen, van onder n. boven: De duivel (als monnik, rechts) biedt Jezus (in zware rode mantel) 3 keien aan "maak er maar brood van", daarboven verzoeken van de duivel om naar beneden te springen of de duivel te aanbidden in ruil voor macht over de hele aarde. Van deze scènes is nauwelijks wat te herkennen.

8. De Bruiloft te Kana.

De eerste wonderdaad van Jezus, die water in wijn verandert. Rond een gedekte tafel zit een gezelschap. De gele vlakken zouden een baldakijn kunnen zijn. Helemaal rechts staan bedienden. De anonieme kunstenaar die deze schilderingen heeft gemaakt is mogelijk geïnspireerd door voorbeelden uit de grafiek, prenten rouleerden ook buiten locale grenzen. Ook heeft hij mogelijk naar miniaturen gekeken. In Bolsward stond bij de Broerekerk een Franciscaner studieklooster met een bibliotheek (tijdens een brand in 1503 verloren gegaan).

Er zijn behalve gewelfschilderingen ook nog muurschilderingen. Even doorlopen naar het koor, waar op de wanden enkele 16de eeuwse mannen zijn afgebeeld in gotisch vormgegeven nissen. Ze staan achter een geschilderde muur, allen zijn gericht naar het oosten. Voor de muren zijn banderollen met opschriften aangebracht (niet meer te lezen). Aan de zijkanten worden de nissen afgesloten door zuilen, waarop een puntdak rust, met aan de voorkant traceerwerk. De schilderingen waren alleen vanuit de koorbanken te zien. De betekenis is onduidelijk, misschien zijn het een aansporing voor de geestelijken om zich in het reformatorisch klimaat vooral naar de plaats van het altaar te richten, de kern van het katholieke geloof. De twee nissen in de zuidwand van de zevende travee hebben de duidelijkste schildering, twee mannen, de rechter met baard en grote bolvormige hoed.

Aan de noordkant van de zevende travee: vier geschilderde nissen, in de binnenste twee figuren. Voor de muur een banderolle met o.a. de letter A.

Aan de noordkant van de achtste travee zijn eveneens vier nissen geschilderd, de buitenste zijn van echte, smalle, nissen voorzien. Op de binnenste twee nissen zijn links twee figuren en rechts een enkele figuur te zien. Allen houden de handen gevouwen, staan achter een rode muur, waarop banderolles met vage grijze resten van letters en wapenschilden. Mogelijk is rechts St. Dominicus afgebeeld, in monnikspij met een ster op de borst (komt terug in het wapen links). Hij is de stichter van de Dominicaner orde (met het doel het katholieke geloof te beschermen tegen ketterij, wat past in het Bolsward van de 16de eeuw). De ster slaat op een visioen (van zijn moeder): hij zou de wereld verlichten.

Op de zuidmuur in het koor verwijst in de negende travee het gedenkopschrift met het wapen van Bolsward: een tweekoppige adelaar, in het Latijn naar de bouw van de kerk: "Gesticht en opnieuw gebouw is deze kerk in het jaar Onzes Heren 1446. Hij werd gewijd in het jaar 59 op de dag van de Maagd Margarita. Geheel voltooid werd hij echter in het jaar 66 van de regering van Onze Heer Jezus Christus."

Op de noordwand van de negende travee van het schip bevindt zich, net onder een muurboog van het gewelf een voorstelling van twee vechtende (?) mannen, strijd tussen goed en kwaad? Vanuit het koor op weg naar de sacristie is op de westmuur nog vaag een geschilderde engel te zien.

Het meubilair: de kansel en de koorbanken.

De kansel.

Deze imponerende, rijkversierde kansel werd gemaakt in 1662, het jaartal is te lezen op een schildje, dat vastgehouden wordt door een leeuw, die fungeert als bekroning van de omranke trappaal.

Vier mannen werkten samen: van Gerben Wopckesz. was het ontwerp, Pieter Jurjensz. verrichtte het timmerwerk, Johannes Kinnema maakte de panelen en Pieter Pietersz Posthuma de kolommen.

De kuip van de hangende kansel lijkt gedragen te worden door twee forse adelaars en een engel. Op de hoeken van de kuip zijn gewrongen, omranke kolommen.

De kunstig gesneden voorstellingen op de kuip geven de vier jaargetijden weer (waarbij in de winter de Friese schaatsen niet ontbreken!), het voorste paneel toont een bijbelboek, dat zich bevindt onder een boog met de tekens van de dierenriem. De trapleuning is samengesteld uit een groot aantal gewrongen balusters. Het bijzonder grote ruggeschot is overdadig versierd met kwabornament en een tweetal putti. Het forse zeskantige klankbord heeft evenals de kuip rijk gesneden friezen. Het draagt op de hoeken sierbollen, waarop gesneden duiven zijn aangebracht. De hoge drievoudige klankbordbekroning eindigt in een snijstuk, dat gevormd wordt door adelaars, die de keizerlijke kroon dragen.

De koorbanken.

In de middeleeuwen was de aandacht natuurlijk sterk op de misviering gericht, maar ook nam het koorgebed in de liturgie een belangrijke plaats in, met name in klooster- en kapittelkerken. Friesland kende vele kloosters. Het koorgebed moest dagelijks verricht worden, in afzonderlijke diensten, gebonden aan de uren van de dag. De teksten bestaan vooral uit psalmen, vers voor vers, zoals ze in de bijbel staan.

Meestal werden de verzen om en om gezongen of gezegd door twee rijen tegenover elkaar. Ook lezingen uit andere delen van de Schrift, of uit werken van de kerkvaders, maar ook gebeden voor de Kerk als geheel vonden plaats. Dat vroeg veel tijd, op zijn minst drie uur per dag.

Omdat men tijdens het koorgebed ook vaak verplicht moest staan werden aan de onderkant van de vaste banken met opklapbare zittingen een klos (misericordia) aangebracht, waartegen men tijdens het staan kon leunen. De aandacht voor het stichtelijke ging gepaard met het esthetische gevoel.

Zo kregen koorbanken een schot ter weerszijden (wangen) en werden ze afgedekt met een overhuiving. Voor de banken kwamen lessenaars om de boeken op te leggen. Vooral de wangen, maar ook de overhuiving, armleuningen en misericordias werden vaak versierd met snijwerk. Dit was vooral bedoeld om de afdwalende gedachten van koorheren, monniken of nonnen weer op het vrome geloof te richten. Alleen in de misericordias kon men zich wat vrijmoediger vrijheid veroorloven.

In deze Martinikerk is het allemaal te zien. Over de makers van de koorbanken is niets bekend evenals over de tijd van ontstaan. Waarschijnlijk dateren ze uit het einde van de 15de eeuw.

In het koor van de Martinikerk staat het restant van twee koorgestoelten opgesteld. Het is normaal dat er ter weerszijden in het koor een aantal banken staat van gelijke lengte, maar deze koorgestoelten zijn samengesteld uit banken van verschillende kerken. De bank rechts (gezien vanuit het schip) behoort vanouds tot deze kerk. Hij telt negen zetels en is bij de jongste restauratie (1955-S7) samengesteld uit twee kleinere banken, één van vier en één van vijf zetels. Eén wang kwam toen vrij, die gebruikt werd aan de overkant, de linkerzijde, waar twee banken staan afkomstig uit de Franciscaner- of Broerekerk. (Toen de Broerekerk andere bestemmingen kreeg dan voor de eredienst werden de banken overgeplaatst). In de Martinikerk heeft in de nacht van 1 februari 1580 een beeldenstorm gewoed, waarbij soldaten grote vernielingen aanrichtten, ongetwijfeld ook bij het koorgestoelte, hoeveel zetels dat oorspronkelijk telde is niet meer te achterhalen. Eind 19de eeuw was er sprake van dat de banken naar het buitenland verkocht zouden worden; een protestactie hield het tegen en de kerkvoogden zegden toe de banken zo goed mogelijk te laten restaureren. Tussen 1955 en 1957 vond een nieuwe restauratie plaats, veel van de oude luister werd hersteld.

Door al het geharrewar met de banken is het moeilijk een duidelijk oorspronkelijk verband in de voorstellingen te zien. Wel zijn duidelijk enkele thema's te herkennen, waarbij het Oude Testament een voorafbeelding vormt tot het Nieuwe Testament (vb. Judith tegenover Maria, het offer van Abraham en de mannaregen (in de vorm van hosties), de verspieters met de druiventros verwijzen naar het altaarsacrament, Mozes die water uit de rots slaat en de doop in de Jordaan, het oordeel van Salomo kondigt het Laatste Oordeel aan. Zo werden een heleboel bijbelse voorstellingen aanschouwelijk gemaakt. Een deel van deze voorstellingen is opengewerkt

Op de wangen zien we vereerde heiligen als Joris en Christoffel, Barbara en Katharina en uiteraard Sint Maarten. Het stadswapen zou kunnen betekenen dat het stadsbestuur de bank bekostigd heeft.

Op de wangen van de lessenaars zien we o.a. profeten en de vier westerse kerkvaders. De misericordias geven spreekwoorden en gezegden weer, vaak zeer geestig uitgewerkt, bv. "men moet zich krommen wil men door de wereld komen "bij een man die zich door een wereldbol worstelt", of "met het hoofd tegen de muur lopen" (iets onmogelijks tot stand willen brengen, tot je eigen schade). Helaas zijn bijna alle gezichten geschonden. Ook de leuningtussen de zetels zijn versierd. De dorsalen, de hoge wanden achter de zetels, zijn door steunberen verdeeld in evenveel panelen als er zetels zijn. Ze worden afgesloten door accoladebogen, waarboven een fraaie versiering van gotische vensters is aangebracht.

Ongetwijfeld hebben de beeldsnijders voorbeelden gebruikt uit de houtsneden die gangbaar waren. Het is boeiend om deze koorgestoelten helemaal "te lezen"

E.W.G van Muijen- van Maanen
2004.

Literatuur: -

- Regn. Steensma: Het Friese kerkinterieur. Friese Pers, Leeuwarden 1995
- Kerken in Friesland, gebouwen, inrichting en gebruik, onder redactie van S. ten Hoeve, G.P. Karstkarel en Regn. Steensma, Bosch & Keuning, nv. Baarn 1985
- S" ten Hoeve: Friese preekstoelen, de Tille, Leeuwarden 1980
- Dolf van Weezel Errens: Christus'geboorte en jeugd in de gewelfschilderingen van Bolswards St. Maartenskerk, publicatie Stichting Alde Fryske Tsjerken, 1983
- Marieke van Zanten: Aldus is opgeschilderd. Middeleeuwse muurschilderingen in Friese Kerken, 1 100 - 1600. Regio Projekt Uitgevers, Stichting Alde Fryske Tsjerken, 1999.